

МІЖНАРОДНА ТА НАЦІОНАЛЬНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДІВ НАД ЛЮДИНОЮ

На основі аналізу вітчизняних та зарубіжних досліджень, нормативно-правових актів України та інших держав визначені особливості кваліфікації злочинів, пов'язаних з незаконним проведенням медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, в яких відображають національні властивості законодавства різних держав та прагнення законодавців триматися у руслі законодавчих глобальних тенденцій.

Ключові слова: кримінальне право, міжнародне право, досліді над людиною.

Based on the analysis of domestic and foreign studies, regulatory acts of Ukraine and other states, the features of qualification of crimes associated with the illegal conduct of biomedical, psychological or other experiments on a person are determined, which reflect the national properties of the legislation of various states and the desire of lawmakers to keep in line legislative global trends.

Key words: criminal law, international law, human experiments.

На основе анализа отечественных и зарубежных исследований, нормативно-правовых актов Украины и других государств определены особенности квалификации преступлений, связанных с незаконным проведением медико-биологических, психологических или других опытов над человеком, в которых отражают национальные свойства законодательства различных государств и стремление законодателей держаться в русле законодательных глобальных тенденций.

Ключевые слова: уголовное право, международное право, опыты над человеком.

Вступ. Згідно до положень ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року [1], які відображені в Конституції України, де відповідно до ч. 3 ст. 28 жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим або іншим дослідам [2]. Відповідно до Гельсінської Декларації Всесвітньої медичної організації від 1964 року, медичні дослідження ґрунтуються на етичних стандартах, якими проголошуються повагу до всіх людей і захист їх здоров'я і прав [3], а відповідно до Конвенції про захист прав і гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини від 1997 року, держави-учасниці зобов'язані забезпечити захист гідності та індивідуальної цілісності людини і гарантувати кожному без винятку дотримання недоторканості особи та інших прав і основних свобод у зв'язку із застосуванням досягнень біології і медицини [4].

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що в багатьох країнах Європи процес криміналізації діянь, що стосуються експериментів на людині, вже давно відбувся. Спеціальні норми про відповідальність за проведення

незаконних експериментів на людині існують в Україні і у кримінальних кодексах ряду зарубіжних країн, зокрема, розташованих на території пострадянського простору (Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Грузія, Естонія, Казахстан, Киргизія, Латвія, Литва, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан).

Такі норми за змістом, як правило, є бланкетними, тобто відсилають до норм, врегульованих національними законодавствами про охорону здоров'я. Недоліком бланкетної норми є те, що в ній немає точної вказівки на конкретну норму, де можна знайти певні відомості, у зв'язку з цим при бланкетному викладі змісту норми права він залишається невизначеним [5]. Хоча уникнути цього складно, особливо, в медичній сфері, в іншому випадку норма стала б надзвичайно громіздкою, не властивою для норм кримінального закону.

Під експериментом у нормах, які передбачають кримінальну відповідальність за проведення дослідів над людьми, у більшості випадків розуміється будь-яке дослідження, яке проводиться на людині, включаючи будь-які дії на його організм (хімічні, променеві, оперативні та інші), створення в ході експерименту особливих умов життєдіяльності людини, з метою розширення обсягу знань експериментатора про анатомії, фізіології, будь-яких властивостях, реакціях організму людини, ступеня його витривалості, або поповнення медичних знань [6]. При цьому існує відмінність «кримінально караного експерименту» від законно здійснюваного – відсутність згоди на експеримент з боку особи, відносно якої здійснюється дослід. Згідно з даними нормами відповідальність настає за сам факт примусу, що є однією з гарантій дотримання добровільності експериментування. Поняття добровільної згоди розроблено порівняно давно і отримало широке застосування в медичній практиці. Цим терміном оперують не тільки міжнародно-правові документи, але і національні нормативно-правові акти, що регламентують здійснення біомедичних досліджень на людині [7].

Поняття «добровільна згода особи, що піддається біомедичному експерименту», слід тлумачити як особисту згоду на експеримент, дане в письмовій формі, добровільно і на законних підставах. Тобто, особа в момент дачі згоди повинна бути дієздатною, а саме, розуміти значення своїх дій, без будь-якого обману, погроз або інших явних чи прихованих форм примусу. Добровільна згода вимагає наявності у особи, яка піддається експерименту, достатнього рівня знань, необхідних для розуміння сутності предмета експерименту і прийняття усвідомленого рішення. Отже, є необхідним надання об'єкту експерименту повного обсягу інформації про хід експерименту, в тому числі, про можливість появи болю, нездужання, про існуючі ризики, побічні

ефекти та ймовірності їх появи, про наслідки для його здоров'я, збереження загальної та професійної працездатності, про мету експерименту, методи і процеси його проведення [8].

Кваліфікуючими ознаками в аналізованих нормах, як правило, є проведення експерименту щодо вразливих категорій людей. Особливо кваліфікуючими ознаками є, як правило, проведення експерименту, який свідомо призведе до важких каліцтв або завдасть тяжкої шкоди здоров'ю людини, незалежно від її згоди.

У КК Азербайджану встановлена кримінальна відповідальність у разі незаконного проведення біомедичних досліджень на людині. У розділі VIII КК Азербайджану «Злочини проти особи» міститься глава 18 «Злочини проти життя і здоров'я», ст. 138 якої встановлюється відповідальність за проведення біомедичних досліджень над особою без її згоди. Це суспільно небезпечне діяння належить до категорії проступків і карається штрафом, або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до двох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років або без такого. Дане діяння кваліфікується як злочин у тому разі, коли воно вчиняється щодо осіб, які визнані у встановленому законодавством порядку недієздатними, а також у разі їх залучення до примусових заходів медичного характеру, або осіб, яким незалежно від їх волі надається психіатрична допомога, а також в рівній мірі, якщо в результаті застосування заборонених у встановленому порядку способів діагностики і лікування була особі заподіяна смерть з необережності або заподіяння тяжкої або менш тяжкої шкоди її здоров'ю. У цьому випадку передбачається покарання у виді позбавлення волі на строк до п'яти років, а також додаткове покарання у вигляді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю. Дане діяння є злочином середньої тяжкості [9, с. 115].

Відповідну норму містить і КК Республіки Вірменія в главі «Злочини проти життя і здоров'я». Згідно диспозиції, ч. 1 ст. 127 «Проведення медичних чи наукових дослідів на людині без її згоди» злочином визнається проведення медичних чи наукових дослідів на людині без її вільного волевиявлення або інформування та належним чином оформленої згоди. Вчинення зазначених злочинних дій карається штрафом, який є в даному випадку основним видом покарання. Передбачається також застосування додаткового покарання – позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк не більше трьох років або без такого. Згідно класифікації злочинних діянь, даний злочин відноситься до злочинів невеликої тяжкості [10].

Кваліфікований вид цього злочину має місце в тому випадку, коли він вчинений:

- 1) щодо особи, яка перебуває в безпорадному стані;
- 2) щодо особи, яка перебуває в матеріальній чи іншій залежності від винного;
- 3) щодо неповнолітнього [10].

При вчиненні подібних злочинних дій покаранням буде позбавлення волі на строк від одного до трьох років. Крім цього, передбачено додаткове покарання – позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк не більше трьох років або без такого. Це злочин середньої тяжкості. У разі, якщо таке діяння було вчинене організованою групою або спричинило з необережності тяжкі наслідки, передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк не більше трьох років або без такого [10].

У Кримінальному (Пенітенціарному) кодексі Естонії в розділі 6 «Винні діяння проти волі» також встановлюється відповідальність за незаконне проведення біомедичних досліджень на людині, під яким розуміється проведення медичного або наукового дослідження на людині, що не дала на це згоди (ст. 138). За вчинення даного злочину передбачається грошове стягнення або позбавлення волі на строк до трьох років [11].

У кримінальному законодавстві окремих зарубіжних країн статті, присвячені проведенню експериментів на людині, розміщені у розділі (розділах) про військові злочини або злочини проти миру і безпеки людства. Так, саме в такій главі 1 розміщена ст. 137 «Військові злочини проти осіб» Кримінального кодексу Республіки Молдова. Згідно диспозиції ч. 2 цієї статті «завідоме поставлення особи, що охороняється міжнародним гуманітарним правом, в рамках міжнародного або не міжнародного збройного конфлікту серйозної небезпеки для життя або здоров'я шляхом:

а) вчинення експериментів будь-якого роду, які не виправдані необхідністю медичного, терапевтичного чи лікарняного лікування відповідної особи, щодо яких особа не висловила своє добровільну, ясну і попередню згоду і які не здійснюються в його інтересах;

б) вилучення тканин або органів для трансплантації, за винятком взяття крові або шкіри для використання в терапевтичних цілях у відповідності з загальноприйнятими медичними нормами і при добровільній, ясній і попередній згоді особи;

с) застосування невизнаних з медичної точки зору методів лікування, необхідність в яких не викликана станом здоров'я відповідної особи і щодо яких особа не висловила своє добровільну, ясну і попередню згоду, карається позбавленням волі на строк від 8 до 12 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від 3 до 5 років» [12, с. 315–316].

Схожу норму містять кримінальні кодекси Литви (гл. 15 «Злочини проти людяності і військові злочини», ст. 103), Естонії (розділ 4 «Військові винні діяння», ст. 97), Республіки Білорусь (гл. 18 «Військові злочини і інші порушення законів і звичаїв ведення війни», ч. 2. ст. 135), Грузії (гл. 47 «Злочини проти людяності, миру, безпеки і міжнародного гуманітарного права», ст. 411, 412), Таджикистану (гл. 34 «Злочин проти миру і безпеки людства»), Туркменістану (гл. 21, ч. 2 ст. 167.5), Вірменії (гл. 33, ч. 5 ст. 390).

В окремих країнах криміналізоване проведення експериментів на людських ембріонах і дослідження, спрямовані на здійснення клонування людини (ст. 130, 131 КК Естонської Республіки, ст. 136 КК Грузії, ст. 144 КК Республіки Молдова, гл.1 Кримінальні правопорушення проти особистості ст. 129 КК Казахстану).

Висновки. В інших зарубіжних країнах проблема притягнення до кримінальної відповідальності за проведення біомедичних експериментів на людині вирішується кількома шляхами.

По-перше, шляхом встановлення законодавчих норм про обґрунтований ризик, а також про заподіяння конкретного фізичної чи психічної шкоди особі (як у КК Російської Федерації, Латвії, Киргизії, Узбекистану).

По-друге, існують способи вирішення даної проблеми через інститут обставин, що виключають злочинність діяння. Прикладом в даному випадку може виступати КК Литви, де в якості самостійної обставини, що виключає кримінальну відповідальність, передбачений науковий експеримент (гл. 5, ст. 35), а діяння, вчинене при порушенні умов правомірності наукового експерименту, розглядається як пом'якшуюча обставина (гл. 8, ч. 1 ст. 59) [13].

Таким чином, кримінально-правове регулювання проведення біомедичних експериментів на людях здійснено з використанням інституту обґрунтованого ризику та норм про заподіяння конкретного фізичної чи психічної шкоди особі, що відповідає сутності зазначеного суспільно небезпечного діяння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Організації Об'єднаних Націй від 16 грудн. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 12.04.2020).
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 12.04.2020).
3. Гельсінська декларація Всесвітньої медичної асоціації «Етичні принципи медичних досліджень за участю людини у якості об'єкта дослідження» : Декларація Всесвітньої медичної організації від 01 червн. 1964 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_005 (дата звернення: 12.04.2020).
4. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину : Конвенція Ради Європи від 04 квітн. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334 (дата звернення: 12.04.2020).
5. Пикуров Н. И. Квалификация преступлений с бланкетными признаками состава: Монография. Москва : Российская академия правосудия, 2009. 288 с.
6. Єгорова В. О. Криміналізація незаконного проведення дослідів над людиною та його кримінально-правові ознаки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 19 с.
7. Куц В. Н., Гизимчук С. В., Єгорова В. О. Вопросы криминализации и квалификации незаконного проведения опытов над человеком в Украине: монография. Москва : Юрлитинформ, 2014. 272 с.
8. Правомерный вред при проведении биомедицинского эксперимента / Ермолаева Ю. Н., Ермолаев Д. О., Красовский В. С., Мулаева Х. М. *Вестник научных конференций*. 2016. № 3-5 (7). С. 32–35.
9. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки, Кримінальний кодекс Республіки Казахстан / під ред. В. Л. Менчинського ; пер. на укр. мову Т. В. Руденко. Київ : ОВК, 2016. 490 с.
10. Уголовный кодекс Республики Армения / науч. ред. : Е. Р.Азаряна, Н. И.Мацнева; предисл. Е. Р.Азаряна; пер. с арм. Р.З.Авакяна. СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. 446 с.
11. Уголовный (Пенитенциарный) кодекс Эстонской Республики. *Правовые акты Эстонии*. 2005. № 17. С. 1103–1220.
12. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь, Кримінальний кодекс Республіки Молдова : [збірник] / під ред. В. Л. Менчинського ; пер. на укр. мову Т. В. Руденко. Київ : ОВК, 2016. 462 с.
13. Уголовный кодекс Литовской Республики / науч. ред. В. Павилониса; предисл. Н. И.Манцева; вступ. ст. В. Павилониса, А. Абрамовичюса, А.Дракшене ; пер. с лит. В.П.Казанскене. СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. 468 с.